

מתניכם חגורים

יב, יא וְכַכָּה תֹאכְלוּ אֹתוֹ מִתְּנִיכֵם חֲגוּרִים נְעִלְכֶם בְּרַגְלֵיכֶם וּמִקְלַכֶּם בְּיָדְכֶם וְאָכַלְתֶּם אֹתוֹ בְּחַפְזוֹן פֶּסַח הוּא לָדֹ.

'מתניכם חגורים' חלק מן הנהגת 'בחפזון'

[א] לפי פשוטו 'מתניכם חגורים' זהו חלק מה'בחפזון' של אכילת קרבן הפסח וההכנה ליציאה לדרך, ומעלת 'בחפזון' בכללות להורות על האמונה והבטחון בד' שבטחו שמיד יוציאים ממצרים, וכך מצינו בדברי המפרשים על אתר, בדברי הספורנו: מתניכם חגורים. מזומנים לדרך, כענין וישנם מתניו (מ"א יח, מו) להורות על בטחון בלתי מסופק באל יתברך, בהיותם מכינים עצמם לדרך בעודם בבית כלא.

ובדברי ר"מ אלשיך: אמר, וככה תאכלו אותו מתניכם חגורים כו', שהוא בהכנות הוראת היותם יוצאים לדרך על כל פנים, שעל ידי כן מורים גודל האמנתם שילכו משם. כי מרם ראות מכת בכורות האמינו באלהים שודאי יוציאם, והנה מוכנים במתנים חגורים ומנעליהם ברגליהם ומקליהם בידיהם ואוכלים בחפזון. ואמר הוא יתברך, שעל ידי האמנה זו אכילתם קדש פסח לה' כנאכל לאישים, מה שאין כן בחסרון אמנה, שלא לרצון יהיה רק כמאכל חול. ועל ידי המנחה הזו שתעשו לי פסח לה'.

ויש להטעים בזה עוד, שהרי בשעת האכילה הדרך היא להתיר את החגור, כדאיתא בשבת (ט, ב), ומאימתי התחלת אכילה... משיתיר חגורה, ואילו כאן הציווי היה לאכול במתנים חגורות, ועי' במדרש שכל טוב על אתר: מתניכם חגורים. שלא במסיבת מנוחה. וכי אמרינן במס' שבת איזה היא התחלת סעודה משיתיר חגורה, והיינו כדי להיות במצב כוננות לצאת לדרך, וכאמור.

'חגורים' – ג' במסורה

[ב] אולם נראה למצוא משמעות נוספת עמוקה בענין זה, ובהקדם כמה הקדמות.

כתב בעל הטורים פרשת בא (יב, יא): חגורים. ג' במסורה. מתניכם חגורים. ואידך בענין פסל מיכה ויש מאות איש חגורים (שופטים יח טז). וזהו שאמרו (סנהדרין קג ב) שפסל מיכה עבר עמהם בים, שאף כשהיו חגורים לילך היה הפסל עמהם. ואידך בדניאל (י' ה) והנה איש אחד לבוש בדים ומתניו חגורים. לומר שאף על פי שהיו בהם רשעים, צדיקים שבהם דומין למלאכים.

¹ והנה כתב בספר חיי אדם (חלק א כלל סח סעיף כה): "שומר מצוה לא ידע דבר רע" [קהלת ח' ה'], רצה לומר שמחויב כשירצה לעשות איזו מצוה לא יעשה אותה בחפזון ובפתאום, רק שישמור וימתין (כמו [בראשית ל"ז י"א] ואביו שמר את הדבר) ויתיישב בדבר היטב איך יעשה, וכמו כן בפסח, כיון שהיו צריכין לאכול בחפזון משום חפזון דשכינה, בא להזהיר "וככה תאכלו אותו מתניכם חגורים" כו' (מעשרה מאמרות מאמר ח"ה ח"ג פ' י"א ע"ש).

בדברינו ננסה לבאר את השייכות המשולשת בין ה'הגורים' באופן אחר, ובהקדם כמה הקדמות.

פסל מיכה על הים – הטא עבודה זרה במחשבה

[ג] הנה לגבי פסל מיכה שעבר עמהם בים, כדאיתא בסנהדרין (שם): ועבר בים צרה והכה בים גלים. אמר רבי יוחנן זה פסלו של מיכה. פירש"י שם, זה פסלו של מיכה – כשכתב משה את השם והשליכו על נילוס להעלות ארונו של יוסף, בא מיכה ונטלו בהחבא, והיינו דכתיב ועבר בים צרה כשהעביר הקדוש ברוך הוא לישראל עבר מיכה עמהם שבידו השם לעשות העגל, לישנא אחרינא: מיכה עשה פסל והביאו עמו כשעברו ישראל הים.

והנה לדברי רש"י בפירושו השני נמצא שאמנם פסל מיכה כצלמו וכדמותו היה עמהם בים, אולם מפירושו הראשון עולה שכאשר עברו ישראל על הים לא היתה מציאות של פסל ממש אלא רק היה השם ביד מיכה, שעמו היה במחשבתו לעשות הפסל.

ויעויין ביד רמ"ה בסנהדרין שם שמקשה על הפירוש השני ברש"י, וז"ל, ולא מילתא היא דהא קרא מוכח דבתר הכי עבדיה: תניא היה ר' נתן אומר מגרב לשילה שלשת מילין והיה פסלו של מיכה בגרב והמשכן בשילה והיה עשן של מערכה ועשן פסלו של מיכה מתערבין זה בזה באויר בקשו מלאכי השרת לדחפו למיכה על כך אמר להן כו'.

ואמנם כך מפורש בדברי חז"ל בכמה מקומות, וכפי שיתבאר לפנינו בס"ד.

איתא במדרש אגדה (בוכר, במדבר א, מח): ולמה אשר אצל דן, לפי שבשבת דן היה פסל מיכה, ולא היה הפסל עמו ממש, אלא שעלה במחשבתו לעשותו משעה שיצאו ישראל ממצרים, ומחשבת ע"ז כמעשה, שנאמר למען תפוש את בית ישראל בלבם (יחזקאל יד ה), דאי אמרת [ע"ז] ממש, אפשר שכינה עמהם והפסל יהיה ביניהם.

ובמדרש (שמות רבה כי תשא א, מא) נראה כי מיכה הכין את הכסף לאותו הפסל בעברם את הים: רבי יהודה אומר לנו בושת הפנים, ושלך הצדקה, ישראל עוברים בים וכספו של פסל מיכה עובר בים שנא' (זכריה י) ועבר בים צרה והיה הים נקרע לפניהם הוי לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים,

וכן מובא בסידור הרוקח על אז ישיר: רמה בים [רמה] בגימ' פס"ל מיכ"ה, ועבר בים צרה סופי תיבות רמה, היינו דאמר המים להם חומה. ואל יעלה בלבך שמכיכה פסל הולך, אלא מעות עלה בדעתו להוליכן לצורך פסל.

והנה עה"פ בפרשת נצבים (כט, יז) פְּנִיֵּי בְּכֶם אִישׁ אֱלֹהֵיָהּ אֹו מְשַׁפְּחָה אֱלֹהֵיָהּ אֲשֶׁר לָבְבוּ פָנָה הַיּוֹם מֵעַם ד' אֱלֹהֵינוּ לְלַכֵּת לְעֶבֶד אֶת־אֱלֹהֵי הַגּוֹיִם הָהֵם פְּנִיֵּי בְּכֶם שָׁרֵשׁ פָּרַח רָאשׁ וְלַעֲנָה, ביאר בפנים יפות שם: והיינו דאמר או שבט דהיינו שבט דן, ואפשר מה שאמר פן יש בכם שורש פורה ראש ולענה, היינו פסל מיכה שעבר עמהם [סנהדרין קג ב] אף שלא עבדוהו באותו זמן מ"מ עדיין יש בהם שורש פורה ראש ולענה.

וכן בפי' המלבי"ם שם: ויתכן שאיש ואשה וגו' ירמוז על פסל מיכה האיש הוא מיכה ואשה היא אמו משפחה: שנאמר שם (שופטים יז ה) ולו בית אלהים, שהוא בית ע"ג וכשיחיד בית לזה בודאי היו מתקבצים שם משפחתו. או שבט הוא שבט הדני שלקחו את הפסל ממיכה כדכתיב (שם יח) ויקימו בתוכם את הפסל וגו'.

וכבר נמצא מפורש כן במדרש שוחר טוב (מזמור קא): אשכילה בדרך תמים. ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר אמר הקדוש ברוך הוא למשה מנה לי כהן גדול, אמר לפניו מאי זה

שבט אקה... אמר לו אמנה לך משבט דן, אמר לו לאו, לבב עקש יסור ממני [שנאמר] ויקימו להם בני דן את הפסל (שופטים יח ל), שהיו עובדי ע"ז, ולא היה להם שלם לבוראם, אלא עקש שהמרו להקב"ה ועבדו לע"ז [ועברה עם ישראל בים שנאמר] ועבר בים צרה (זכריה י יא), זה פסל מיכה, הוא שאמר משה פן יש בכב איש או אשה או משפחה או שבט [אשר לבבו פונה היום מעם ה' וגו'].

והדברים מבוארים היטב לפי האמור שאכן תחילתו של חטא פסל מיכה היה במחשבת עבודה זרה וב'לבבו פונה היום מעם ד' אלוקינו' וזה היה ה'שורש פורה ראש ולענה' למה שהתרחש שנים רבות לאחר מכן.

ועל דרך זה מצינו בדברי הפנים יפות פרשת כי תשא (לב, כב) בביאור הפסוק "אתה ידעת את העם כי ברע הוא", וז"ל, כבר כתבנו בסמוך שהיה עדיין טמון הרע בלבם כמ"ש חז"ל [סנהדרין קג ב] ועבר בים צרה [זכריה י, יא] פסל מיכה עבר עמהם בים וזרקו הערב רב אותו באש לכך יצא העגל, וז"ש אתה ידעת את העם כי ברע הוא, פירוש שהיה הרע טמון בלבם, והוא שאמר פרעה ראו כי רעה נגד פניכם [לעיל י, י] ואחז"ל [ילק"ש תשא שצ"ב] שזה שאמר מרע"ה למה יאמרו מצרים לאמור ברעה הוציאם דהיינו חרפת מצרים, ולפי שנתגלה הרע ע"י אהרן היינו דאמר וירא משה את העם כי פרוץ הוא שהוא לשון גילוי שנתגלה הרע, וכיון שבזה חרפוהו מצרים היינו דאמר לשמצה בקמיהם.

וכבר קדמו בדרשות ר"י אבן שועיב שם: ואז"ל כי צלמו של מיכה עבר עמהם בים דכתיב ועבר בים צרה, זה פסל מיכה, וזהו אתה ידעת את העם כי ברע הוא, כלומר שטופים בעבודה זרה.

ולפי דברים אלו מיושבת בשופי קושיית מהרש"א בח"א (פסחים קיז, א) וז"ל: פסלו של מיכה עומד כו' פי' רשב"ם דבימי דוד היה כו' וישראל כו' אלא ודאי על הים נאמר כו' ע"ש. וצ"ע דא"כ על הים נמי לא היה להם לאמרו מה"ט שהרי פסל מיכה היה נמי בים כדדרשינן בפ' חלק ועבר בים צרה זה פסל מיכה. וי"ל דבים היה בסתר ביד מיכה ולא כן בימי דוד שכבר היה פסל מיכה מפורסם.

ולפי האמור החילוק מוסבר היטב, שעל הים לא היה זה 'פסלו של מיכה עומד' אלא רק בגדר מחשבת עבודה זרה בעלמא.

כפרת האבנט על מחשבת עבודה זרה

[ד] איתא בזבחים (פח, ב) ובערכין (טז, א): אבנט מכפר על הרהור הלב.

ובמהותו של 'הרהור הלב' זה יש לדון אי מיירי בהרהור עבירה ומחשבת עריות או במחשבת עבודה זרה, ואמנם יש שפירשוהו על מחשבת עריות (ראה כלי יקר פרשת תצוה כח, לט ופרשת אחרי מות טז, ד; הון עשיר סוכה פ"ה מ"ג), אבל בספר משך חכמה פרשת צו (ח, ז) חידש שחילוק יש בזה בין אבנטו של כהן גדול לאבנטו של כהן הדיוט, והעתקתי לפנינו הנוגע לענייננו מכל אריכות דבריו הנפלאים.

"ויחגור אותו באבנט. והוא אבנטו של כהן גדול, לא כאבנטו של כהן הדיוט [יומא ג, א]. ופירשו בתוספות משום דבבגדי כהן גדול היה כלאים באפוד, לכן היה כלאים באבנט, אבל של כהן הדיוט לא היה כלאים, מסתברא דלא היה של כלאים. הענין דבגדי כהונה מכפרים כדמפרש בזבחים דף פח, ב, ובגדי כהונה מכפרין על הרהור הלב. ואפד מכפר על עבודה זרה כמו שאמר "אפד ותרפים" (הושע ג, ד), ומכנסים מכפרין על עריות, וכתונת על שפיכות דמים, ובכולהו מחשבה אינה כמעשה לבד מעבודה זרה דמחשבה כמעשה (קידושין מ, א).

אם כן אבנט של כהן גדול מכפר על עבודה זרה הוא על הרהור בעבודה זרה, שמחשבה כמעשה, ולכן הוא של כלאים כמו אפוד, מה שאין כן בהדיוט דמכפרים בגדיו על עריות ושפיכות דמים דבהו אין מחשבה כמעשה, לכן אבנטו אינו של כלאים.

והנה הטעם דמחשבה כמעשה בעבודה זרה, דכתיב "למען תפוס את בית ישראל בלבם" [קידושין סוף פרק קמא]. הוא משום שכל עבירה הוא באמצעות פעולות החומר, כמו עריות ושפיכות דמים. אבל עבודה זרה הוא עיקרו בלב [סנהדרין סו, א], שאפילו אם קיבלו לאלוה בלבבו עבד עבודה זרה. לכן אם חשב לעבוד כמעשה, גם כן מחשבה מצטרפת למעשה, כיון שביכולת לעבור את העבירה בלא מעשה.

והנה עריות ושאר עבירות, נפשו של אדם מחמדתן או קנאה וכיוצא בזה. ששרשי העבירות כמה שלושה: עבודה זרה, גילוי עריות, שפיכות דמים, וכולם כמה ענפים. כל העבירות שמצד התאוה והחמדה כמה בגילוי עריות, וכל שמצד הקנאה והיזק לזולתו, הוא בכלל שפיכות דמים, וכל מה שבינו לאלקים, הוא מצד עבודה זרה. ועבודה זרה נפשו של אדם אינו מתאוה, רק הוא המעאה בשכל. והנה ביום הכיפורים, נפשו של אדם מתענה והוא נפרד מקשרי החומר שמתענה בחמשה עינויים והוא מקורו, כי הוא נאצל מגנזי מרומים הוא דבוק אל הכל אל מקורו ושרשו הוא יתברך לבד, ולכן אז אינו עלול לחטא בעבודה זרה. רק בענינים אשר החומר והנפש המרגשת, אשר גם לבחמה תתכן לעשות, אז עלול לחטא, כמו שאמר בסוף פרק קמא דיומא (יט, ב) כמה בתולתא דאיבעול בנהרדעי, ושמן לית ליה רשות (יומא כ, א) הוא אבי ההטעיות והדמיונות המתעים בשכל.

ביום הכיפורים נכנס כהן גדול לבית קודש הקדשים, להורות כי הנפש הישראלית קשורה במקור המקורין יתברך, ולכן אז אין אפוד, ואבנט של כהן גדול הוא של בויץ, שאין צריך כפרה על עבודה זרה, כי הדבקות מנפשות ישראל להשם, הוא המהרה מכל המעאה וכזבון בשכל אשר זה מביא אל עבודה זרה. וזה מקוה ישראל ה' (ירמיה יז, יג), שזה כהשקה אשר נזרעין מים למחוברים, זהו זריעותן כמו שאמר בתורת כהנים ובפסחים לד, ב. וכן ישראל להשם יתברך, ולשון תורת כהנים מים שהן חוזרין אל אביהן לטהר. ולזה דייק (יומא פ"ח מ"ט) ומי מטהר אתכם אביכם שבשמים, והוא שביום הכיפורים חוזרת הנפש אל אבינו שבשמים, כיון שהוסר עבותות החומר המקשרה עמו. וזה שאמר פרק יום הכיפורים (עב, ב): עינוי שהוא אבידת הנפש, והבן.

העולה מדברי המשך חכמה הנפלאים, שהאבנט של כהן גדול בכל ימות השנה שהוא של כלאים בא לכפר על מחשבת עבודה זרה דומיא דאפוד שבא לכפר על ע"ז, ואילו ביוה"כ אין צורך בכפרה זו, מאחר שעם ישראל דבוק בבוראו ונקי לגמרי ממחשבת ע"ז, ולכן האבנט של כהן גדול הינו מבוץ ללא כלאים, וגם האפוד אינו כלול בבגדי לבן של עבודת פנים ביוה"כ.

והנה מצאתי ב'סדר העבודה שהיו אומרים בצרפת בימי רש"י ז"ל ותלמידיו המתחיל 'אתה כוננת עולם ברב חסד' (נדפס ב'מבוא למחזור כמנהג בני רומא' עמ' כא; מחזור גולדשמידט ליוה"כ עמ' 742): גם מזה אבנט ישנה ביום צום. כי כולו בד בלא ארוג כלאים. גולל ומקיף ומשלשו לכל עבר. בעד חגורי אזור צלמי כשדים.

(וכדברי הפייטן שהאבנט מכפר על 'אזור צלמי כשדים', כן מפורש גם פירושי רבי יוסף בכור שור פרשת תצוה, מובא בתוס' השלם כח, לח).

וכוונת הפייטן שהכהן גדול ('מזה') משנה את אבנטו ביום הכיפורים לאבנט כולו בד בלא כלאים, את האבנט היה גולל ומקיף ומשלש לכל עבר מחמת אורכו הגדול (עי' ירושלמי

יומא פ"ז ה"ג ורמב"ם הלכות כלי המקדש פ"ח ה"ט, "בעד חגורי אזור צלמי כשדים", ע"פ הפסוק ביחזקאל (כג, יד-טו): וַתֹּסֶף אֶל־תְּזִנּוּתֶיהָ וַתֵּרָא אֲנָשִׁי מְחַקָּה עַל־חֲקִיר צִלְמֵי כְּשָׁדִים חֲקָקִים כְּשִׁשָּׁר: חֲגוּרֵי אֲזוּר בְּמִתְנִיָּהֶם סְרוּחֵי מְבוּלִים בְּרֹאשֵׁיהֶם מִרְאָה שְׁלִשִּׁים פְּלִס דְּמוֹת בְּנֵי־בָבֶל כְּשָׁדִים אֲרִץ מוֹלְדָתָם, והיינו שכפרת האבנט היא בעבור חטא עבודה זרה של בבל – 'צלמי כשדים', ולכאורה הכוונה לעבירת מחשבת עבודה זרה², וכדברי המשך חכמה הנ"ל, אלא שבעוד בדברי המש"ח מבואר שהאבנט של יוה"כ לא נצרך לכפר על מחשבת ע"ז, בדברי הפיוט מבואר שבא לכפר על כך.

ואולי ניתן להרחיב את הרעיון של 'חגורי אזור צלמי כשדים', דהנה איתא בשבת (ט, ב): אמר אביי הני חברין בבלאי, למאן דאמר תפלת ערבית רשות, כיון דשרא ליה המייניה לא מטרחינן ליה. ופירש"י: בני בבל היו חוגרין את עצמן בחוזה, וכשאוכלין צריכין להתירם, ובני ארץ ישראל לא היו נוהגין כן בהתרת חגורה קודם נטילת ידים.

ובגליון הש"ס שם ציין לפסוק ביחזקאל הנ"ל, ואמנם הרד"ק והמלבי"ם על אתר הביאו את דברי הגמ' בשבת.

הרי שזה היה מנהג הבבליים לחגור בחוזה את המתננים, ונראה שזה היה מנהג הגאון וחוסר ההכנעה לד', וכמו כל המלבושים המיוחדים המתוארים בפסוקים ביחזקאל, ואילו האבנט בא לכפר על מחשבת עבודה זרה זו.

אבנט מכפר על הגנבים – מחשבת כפירה בהשגחה

[ה] איתא בירושלמי (יומא פ"ז ה"ג): אבנט היה מכפר על הגנבים וכו', וכ"ה במדרש ויקרא רבה צו (י, ו),

וביאר בצפנת פענח (על הרמב"ם הל' ע"ז פ"ד הט"ז), וז"ל: ועי' בהך דב"ק דע"ט קשה עונשן של גנב שהוא כופר בהשגחה ועי' תוס' סוטה דמ"א ע"ב ובמ"ש ה"ה ז"ל בהל' גניבה גבי מדות ולכך יש שיטה בירוש' יומא פ"ז דאבנט מכפר על גנבים ע"ש ובזבחים דפ"ח ע"ב הרחור כו' ועי' ברבינו בה' כלי המקדש דאבנט הי' ל"ב אמה ותוס' עירוכין דט"ז ולכך אמר ר' יוסף מאן רשעים גנבי ור"ל הכופרים בהשגחה.

חגור – דביקות

[ו] אולי יש לבאר עומק הענין שהאבנט בא לכפר על מחשבת עבודה זרה, דהנה כתיב בירמיהו (יג, יא): כִּי בָאֲשֶׁר יִדְבֹק הָאָזוּר אֶל־מִתְנֵי־אִישׁ כֵּן הִדְבַּקְתִּי אֵלַי אֶת־כָּל־בֵּית יִשְׂרָאֵל וְאֶת־כָּל־בֵּית יְהוּדָה נֹאסִיד לְהָיִית לִי לְעֵם וּלְשֵׁם וּלְתַהֲלָה וּלְתַפְאֲרָת וְלֹא שָׁמְעוּ.

והיינו שהאבנט אינו משמש כבגד בפני עצמו, אלא כל מהותו ותוכנו הוא לחבר ולדבק אל האדם את הבגדים שלו, ופגם של מחשבת עבודה זרה מהותו הוא חסרון בדביקות בד', שהוא תר אחר לבבו ופונה מעם ד', ולכך אצל המלאך לבוש הבדים כתיב 'מתניו חגורים', שהגירת המתנים באבנט מסמלת את הדביקות בד'.

² וב'הערות למחזור לימים הנוראים' מאת הרב שמואל אשכנזי (קובץ בית אהרן וישראל לו, תשנ"א, עמ' קלט) האיר לדרשת חז"ל (ברכות יב, ב) על 'ולא תתורו אחרי לבבכם' – זו מינות.

ולפי כל האמור מבואר עומק הרמז של המסורה, 'מתניכם חגורים' באכילת הפסח שהוא מענין חגירת האבנט המכפר על הרהור הלב ומחשבת ע"ז היה ה'זה לעומת זה' כנגד החטא של פסל מיכה שהיה במחשבת ע"ז.

וזוהי המדרגה הגבוהה של המלאכים שהינם 'חגורי מתנים' דבוקים בד' בלא שום פניה ומחשבה ח"ו.